

Slavka Gvozdrenović
Filozofski fakultet
Nikšić

PREDMET I KONSTITUISANJE SOCIOLOGIJE OBRAZOVANJA

SUBJECT AND CONSTITUTION OF THE SOCIOLOGY OF EDUCATION

ABSTRACT: Even though sociology of education as a separate discipline appeared in the twentieth century, thoughtfulness about the society and education can be followed from the ancient Greek thinkers to contemporary understanding about the position of persons in the community. As an independent theoretical and empirical science, the sociology of education is learning about mutual relations between society and education, socio-historical and cultural conditionality of educational process and its internal structure. In short, the two main areas are determined as the subject of the sociology of education: a) relationship between education and the entire society, and b) social processes and relations within the sphere of education. Sociology of education masters its subject as development and historicaly, although in practice it is primarily focused on studying the modern state.

Key words: sociology, education, society, persons, community, socialization, changes.

APSTRAKT: Iako je sociologija obrazovanja kao posebna sociološka disciplina nastala u dvadesetom vijeku, promišljanja o društvu i obrazovanju mogu se pratiti od antičkih grčkih mislilaca do savremenih shvatanja o položaju ličnosti u zajednici. Kao samostalna teorijska i empirijska nauka, sociologija obrazovanja proučava uzajamne odnose između društva i obrazovanja, društveno-istorijsku i kulturnu uslovljenost procesa obrazovanja i njegovu unutrašnju strukturu. Utoliko se, u najkraćem, kao predmet sociologije obrazovanja određuju dvije osnovne oblasti: a) odnos između obrazovanja i ukupnog društva, i b) društveni procesi i odnosi unutar sfere obrazovanja. Sociologija obrazovanja svoj predmet izučava razvojno i istorijski, iako je u praksi prvenstveno usmjerena na izučavanje savremenog stanja.

Ključne riječi: sociologija, obrazovanje, vaspitanje, društvo, ličnost, zajednica, socijalizacija, promjene.

Obrazovanje, društvo, povijest

„Obrazovanje je put kojim se povijesnost čovjeka uspostavlja, održava, bogati i prenosi.“

Josip Marinković: *Utemeljenost odgoja u filozofiji*

Iako je sociologija obrazovanja kao posebna sociološka disciplina nastala u dvadesetom vijeku, promišljanja o društvu i obrazovanju nerazdvojni su dio istorije mišljenja i iskustva o čovjeku kao biću zajednice. Obrazovanje je povijesno utemeljeno, i sa svoje strane svjedoči i utemeljuje povijest. Utoliko se interes uma za pitanja ličnosti i zajednice može pratiti od antičkih grčkih mislilaca do savremenih shvatanja o položaju ličnosti u zajednici. Povijest vaspitanja

je, smatra Jeger, značajno uslovljena smjenjivanjima pogleda na svijet jedne ljudske zajednice. On ističe da se uticaj zajednice na svoje članove ispoljava u njenoj težnji da nove individue vaspitanjem *svjesno oblikuje u svom smislu*. Ukazujući na *svjetskopovijesno značenje* Grka kao vaspitača u pogledu shvatanja položaja individuumu u zajednici, Jeger naglašava da obrazovanje nije moguće *bez slike čovjeka kakav on treba da bude*, ono je proizvod *svjesnog odgajanja*, koje se „pokazuje u ukupnom čovekovom obliku, u njegovom spoljašnjem nastupu i ponašanju, kao i u njegovom unutrašnjem držanju“ (V. Jeger, 1991: 17). Obrazovanje grčkog čovjeka (*paideia*) podrazumijeva brigu za oblikovanje duše i tijela, skladan razvoj duhovnih i fizičkih snaga ličnosti, proces sticanja ličnog identiteta i kolektivne identifikacije.

Uloga obrazovanja u razvoju društva i pojedinca svjedoči o stepenu razvoja do kojeg je društvo u određenom trenutku dospjelo. Marinković je pisao da intelektualne i moralne odrednice jedne zajednice, prije svega, treba sagledavati kroz odnos prema vaspitanju i obrazovanju. Zajednica govori o sebi odnosom prema *školi*, odnosom prema onim što utvrđuje kao *cilj vaspitanja i obrazovanja*, stvarnim *vrijednostima* koje pokreće. Na taj način se realnost obrazovanja manifestuje kao egzistencijalna činjenica ljudskog postojanja. Obrazovanje je proces koji je upleten u sve oblasti života, u školi, i izvan nje. Obrazovanje je iznad instrumentalnih vrijednosti; kao jedno od najvećih dobara, obrazovanje nosi sobom mogućnost da se stekne *obraz*, da se razvije smisao za dobro, istinito, pravedno i lijepo. Obrazovanje je proces i rezultat, mogućnost za napredovanje i razvoj na individualnom i društvenom planu.

Stalnost promjena i razvoja ispostavlja povijesnu konstantu o međusobnoj povezanosti promjena u društvu, obrazovanju, i na nivou školskog sistema. Odnos između globalnog društva i obrazovanja, kao i procesi i odnosi unutar sfere obrazovanja, osnovni su problemi sociologije obrazovanja. Posebnu pažnju zaslužuje pitanje kako se savremeni procesi i promjene u obrazovanju i društvu reflektuju na položaj i perspektive pojedinca u užoj i široj zajednici. Sagledavanje tih promjena i procesa zahtijeva kritičko promišljanje i preispitivanje teorije obrazovanja, praćenje i analizu obrazovne i društvene prakse, integraciju empirijskih i teorijskih znanja.

Odnos između obrazovanja i društva uglavnom se posmatra kroz dvije suprotstavljene teorijske orijentacije:

1. obrazovanje je samo sredstvo reprodukcije postojeće društvene strukture;
2. obrazovanje je sposobno da oblikuje novi tip društva i nastupa kao značajni reformator savremenih društava (navedeno prema: D. Kokočić, 1992: 5).

Prvi pristup polazi od društvenih uslova u kojima se formira obrazovni sistem. Obrazovanje se ne može posmatrati nezavisno od aktuelnih društvenih promjena; ono je pokazatelj tih promjena, u najkraćem – *ogledalo društva*. Društvo presudno utiče na utvrđivanje ciljeva obrazovanja i uslove u kojima se oni

realizuju. Promjene u obrazovanju uslovljene su promjenama u društvu, i doprinose očuvanju postojećeg društvenog sistema.

Prema drugom pristupu, postoji relativna samostalnost obrazovanja, njegova nezavisnost od ekonomskih činilaca. Kao što može da zaostane za potrebama društva, obrazovanje može da bude i temelj za promovisanje tehničke moći i dominacije, što ima za posljedicu potiskivanje značaja i vrijednosti humanističkog obrazovanja.

Evidentno je da specifičnost odnosa između društva i obrazovanja, s jedne strane, i odnosi unutar obrazovnog sistema, na drugoj, upućuju na potrebu da se ukaže na nedovoljnost bilo kojeg pojedinačnog pristupa. Promjene u društvu i obrazovanju imaju u određenoj mjeri svoju autonomnu egzistenciju, nezavisno od toga koliko su brižljivo planirane, usmjeravane, praćene i vrednovane. Utoliko se planirani procesi i ishodi ostvaruju djelimično, ili se radi o određenom neskladu između očekivanih i ostvarenih efekata. Uključivanje sve većeg broja mladih ljudi u obrazovni proces trebalo je da doprinese demokratizaciji društva i smanjivanju društvenih nejednakosti. Međutim, kvantitativna ekspanzija obrazovanja pokazala se kao sredstvo očuvanja i reprodukcije društvenih nejednakosti. Budući da se obrazovanje stiče i izvan institucionalnog školovanja, *pravo na obrazovanje* i škola kao obrazovna ustanova istovremeno se prožimaju i mimoilaze. Pravila koja važe u školi sve manje vrijede u životu. Usporeno napredovanje u pogledu kvaliteta obrazovanja i kvaliteta života upućuje na teorijske pretpostavke koje su uglavnom u funkciji prilagođavanja obrazovanja (i pojedinaca) zahtjevima aktuelnog društvenog poretka.

Predmet sociologije obrazovanja

„Obrazovanje sadrži u sebi sve ono što je čovječanstvo saznalo o samom sebi.“

Žak Delor: *Obrazovanje skrivena riznica*

Porast značaja obrazovanja u savremenom svijetu korelirao je sa razvojem društvenih nauka i njihovim diferenciranjem na samostalne naučne discipline i oblasti. Određenje, naučna utemeljenost i značaj posebnih naučnih disciplina proizilazi iz karakteristika predmeta koje one proučavaju. Istraživanjem različitih aspekata obrazovanja bavi se više društvenih nauka (sociologija, pedagogija, psihologija, istorija, ekonomija, antropologija) i samostalnih naučnih disciplina u okviru njih (pedagoška sociologija, pedagoška antropologija, sociologija vaspitanja, sociologija vaspitanja i obrazovanja, sociologija obrazovanja, psihologija obrazovanja, ekonomika obrazovanja).

Kad je u pitanju tumačenje i istraživanje sociološkog aspekta obrazovanja, većina sociologa prilikom imenovanja posebne sociološke discipline zalaže se za sociologiju obrazovanja. Sociologija obrazovanja je posebna sociološka disciplina, teorijska i empirijska nauka koja istražuje uzajamne odnose između

društva i obrazovanja, društveno-istorijsku i kulturnu¹ uslovljenost procesa obrazovanja i njegovu unutrašnju strukturu. To znači da proučava istorijski promjenljive, ali i univerzalne društvene pojave, procese i odnose vezane za obrazovanje i njegovu društvenu funkciju.

Koković (1992: 9–10) sociologiju obrazovanja određuje kao specijalnu sociološku disciplinu, koja, kao svaka druga posebna sociologija, „predstavlja pograničnu nauku na temeljima opšte sociološke teorije. Sociologija obrazovanja izučava sveukupnost uzajamnih veza društvo – obrazovanje.“ Prilikom određivanja predmeta sociologije obrazovanja izdvajaju se dvije osnovne oblasti: a) uzajamni odnos između obrazovanja i ukupnog društva, i b) društveni procesi i odnosi unutar sfere obrazovanja. Na toj osnovi se konkretizuje i diferencira mreža posebnih pitanja:

1. odnosi sistema institucionalnog obrazovanja sa ostalim djelovima društva,
2. struktura i funkcionisanje škola i univerziteta sa različitih društvenih aspekata (demografskog, ekonomskog, političkog, vrijednosnog itd.),
3. društveni procesi i odnosi unutar obrazovnih ustanova,
4. društveni uslovi koji utiču na funkcionisanje obrazovnog sistema.

Da bi se u izučavanju navedenih pitanja izbjegli nedostaci empirizma i parcijalnog zaključivanja, neophodna je saradnja sociologije obrazovanja sa opštom sociologijom, kao i sa drugim društvenim naukama i disciplinama koje se bave razmatranjem obrazovanja iz različitih aspekata. Opšta sociologija polazi od globalnog društvenog sistema, analizira i istražuje povezanost određenih društvenih procesa i pojava sa cjelinom društva. Da bi se omogućilo *sociološko proučavanje položaja i uloge pojedinca u društvu*, sociološka teorija treba da bude antropološki zasnovana; a da bi se jedan društveni fenomen *zahvatio* sociološki, mora se posmatrati u višestrukoj zavisnosti od čitavog niza fenomena koji mu prethode i kojima je uslovljen. „Sociologija u objašnjenju, razumijevanju i tumačenju istorije čovjeka i ljudskog društva upravo mora imati cjelinu u svom teorijskom i metodološkom polazištu. Sociologija ne isključuje subjektivnost već partikularnost, a time i apsolutizaciju pojedinih elemenata društvene zbilje“ (S. Vukićević, 2005: 37). Utoliko preliminarnu sigurnost u promišljanju odnosa između društva i obrazovanja može pružiti intenziviranje saradnje između različitih oblasti znanja i djelovanja.

Poseban značaj u razmatranju teorije i prakse obrazovanja ima filozofski pristup obrazovanju (i vaspitanju), koji odnos između filozofije i obrazovanja posmatra iz aspekta cjeline povijesnog razvoja. Riječ je, u stvari, o sagledavanju procesa promjena sa aspekta ideje obrazovanja, a samim tim i o nužnoj orijentaciji o postojećem stanju obrazovanja u povijesnom kontekstu. Promišljanjem uzajamne uslovljenosti između teorije i prakse obrazovanja (i vaspitanja) bave se filozofija obrazovanja (i vaspitanja) i filozofija nastave.

¹ *Kultura* se može odrediti kao „kompleks moralnih, intelektualnih i estetskih ciljeva (vrednosti), koje neko društvo smatra za svrhu organizacije, podele i rukovođenja svojim radom – 'dobro' koje treba postići načinom života koje je to društvo ustanovilo“ (H. Markuze, 1977: 223).

Pedagoški aspekt u odredbi pojma obrazovanja upućuje na praksu vaspitnog djelovanja, koja je posredovana sadržajima obrazovanja. Pedagogija se najčešće definiše kao nauka o vaspitanju, što govori u prilog filofske zasnovanosti i društvene uslovljenosti problema vaspitanja. Kao najširi pedagoški proces i pojam, vaspitanje se „odnosi na sve što ljudi svesno, namerno, sistematski i organizovano preduzimaju na planu *formiranja ličnosti*, kako ono što organizuje *društvo* u odnosu na vaspitanika, tako i ono što preduzima sama *ličnost* koja se razvija i formira u okolnostima jednog konkretnog društva“ (Trnavac – Đorđević, 1998: 8). Obrazovanje se u ovom kontekstu određuje kao uži proces i pojam, kao jezgro cjelokupnog procesa vaspitanja koji čini temelj i osnovu vaspitanja ličnosti. Obrazovanje se odnosi na sticanje znanja, vještina i navika; razvoj sposobnosti, usvajanje sistema vrijednosti i pravila ponašanja.

Termin vaspitanje koristi se ponekad u sinonimnom značenju sa terminom obrazovanje, iako je dominantno razlikovanje u pogledu obuhvatnosti i značenja jednog i drugog pojma. Neophodno je, međutim, podsjetiti na šire značenje obrazovanja kao procesa koji traje tokom čitavog života. Suštinska odlika tog procesa sastoji se u prožimanju i povezivanju formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja u individualnom razvoju, duhovnom odrastanju i oblikovanju svakog pojedinca. Obrazovanje podrazumijeva rad na sebi (samoobrazovanje), i ne može se redukovati na pedagošku praksu, niti na preuzimanje određenih društvenih uloga.

„Sociološka razmatranja obrazovanja uključuju onu vrstu analiza koje suštinu, strukturu, funkciju i kvalitet obrazovanja razmatraju u odnosu na socijalni kontekst kao što su okruženje, društvena sredina, porodični odnosi, klasna struktura itd.“ (D. Koković, 1992: 10). Budući da su svi ti odnosi međusobno povezani, treba ih posmatrati u njihovom razvoju i uzajamnoj uslovljenosti. Sociologija obrazovanja svoj predmet izučava razvojno i istorijski, iako je u praksi prvenstveno usmjerena na izučavanje savremenog stanja. Savremena sociologija obrazovanja bavi se sljedećim problemima: izučavanjem društvenih nejednakosti u zastupljenosti pojedinih društvenih kategorija u obrazovnim institucijama, i uticajem tih nejednakosti na mijenjanje socijalne strukture savremenih društava; pitanjem društvene efikasnosti obrazovanja i njegovim mjestom u strukturi savremenog društva; unutrašnjom organizacijom procesa obrazovanja; pitanjem društvenih odnosa u obrazovnom procesu; trajanjem procesa obrazovanja i permanentnog obrazovanja; istraživanjem različitih činilaca koji djeluju u okviru procesa socijalizacije; ekonomskim efektima obrazovanja.

Sociološka istraživanja uključuju društvenu uslovljenost obrazovanja, funkcionisanje obrazovanja u društvu, njegovo mjesto i ulogu u društvenom sistemu, ali i povratni uticaj obrazovanja na različite oblasti društvenog života. Sociološko proučavanje procesa obrazovanja uključuje i proces socijalizacije, koji obuhvata cjelinu uticaja na razvoj ličnosti (intencionalne i neintencionalne uticaje), i traje tokom cijelog života. Najvažniji faktori socijalizacije su: porodica, škola, kao i šira socijalna zajednica sa svojim formalnim i neformalnim institucijama. Proces socijalizacije uključuje i proces individualizacije, pod kojim

se podrazumijeva angažovanje samog pojedinca i njegova sposobnost da se razvija u skladu sa sopstvenim potrebama i mogućnostima.

U istraživanju i tumačenju uzajamnih uticaja i odnosa između globalnog društva i procesa obrazovanja, poseban značaj ima interdisciplinarno povezivanje socioloških, pedagoških, antropoloških i socijalno-psiholoških metoda i znanja. U sociologiji obrazovanja, kao i u svim posebnim sociologijama, primjenjuju se sociološki metodi istraživanja i tehnike prikupljanja podataka. U ovoj oblasti uspješno se mogu primjenjivati statističke metode, razni oblici posmatranja, intervju, anketa i dr. Sociologija obrazovanja upućena je u objašnjenju i razumijevanju svog predmeta na teorijska i empirijska istraživanja svoje oblasti, kao i na integraciju određenog broja parcijalnih saznanja do kojih dolaze druge društvene nauke i discipline. Na taj način ne umanjuje se autonomija ove discipline, već, prije svega, naglašava potreba za izbjegavanjem izdvajanja njenog predmeta u jednu cjelinu nezavisno u odnosu na ostale sfere društva.

Sociologija obrazovanja, kao i druge sociološke discipline, ima zadatak da utvrđuje uzročne naučne zakone i teorije o svom predmetu. To podrazumijeva analizu uzajamnih odnosa između društva i obrazovanja, proučavanje položaja i uloge pojedinca u društvu i obrazovnom sistemu, preispitivanje kvaliteta obrazovanja i kvaliteta života na individualnom i društvenom planu. Polazeći od tih analiza, sociologija obrazovanja takođe ima zadatak „da ukaže na trendove i kritičkim sagledavanjem ponudi rješenja u korist humanih interesa društva i pojedinca“ (N. Suzić, 2001: 119).

Kao teorijska i empirijska nauka, sociologija obrazovanja značajno je povezana sa sociološkim i pedagoškim naukama i disciplinama, ona ih spaja i povezuje u teorijskom i metodološkom smislu. Prilikom razmatranja odnosa između pedagogije i sociologije, Emil Dirken (1858–1917) ukazuje na odlučujuću ulogu sociologije u određivanju ciljeva i izboru sredstava koje vaspitanje treba da slijedi. „Sociologija može da nam dâ ono što nam je najpreče potrebno, da nam dâ skup ideja vodilja koje bi bile duša naše prakse, koje bi tu praksu utemeljivale, koje bi našem delovanju dale smisao i koje bi nas za njega vezale; to je neophodan uslov da delovanje bude plodno“ (E. Dirken, 1981: 91).

Konstituisanje sociologije obrazovanja

„Pedagoški ideal jedne epohe izražava, pre svega, stanje društva u posmatranom periodu.“

Emil Dirken: *Vaspitanje i sociologija*

Sociologija obrazovanja konstituiše se kao jedna od posebnih disciplina sociološke nauke tokom pedesetih godina dvadesetog vijeka, iako je 1907. godine na Jelskom univerzitetu u SAD uvedena kao nastavni predmet (sociology of education) za srednjoškolske profesore. Prvi stručni časopis pod tim nazivom počeo je da se izdaje 1927. godine (takođe u SAD). Njeno stvarno utemeljenje, prema Suziću (2001: 113), vezuje se za Emila Dirkema, jer je on u Bordou u

Francuskoj držao katedru sociologije i predavanja iz sociologije obrazovanja i pedagogije.

Dirkem, za razliku od većine filozofa i pedagoga prema kojima u središtu vaspitanja treba da bude pojedinac (vaspitanje je *individualna stvar*), afirmiše njegov društveni karakter (vaspitanje je *društvena stvar*), smatrajući da je moguća individualizacija putem socijalizacije. Pedagoški ideal *jedne epohe* je djelo konkretnog društva. „Društvo je to koje nam odslikava portret čoveka kakav treba da bude, a u tom portretu upravo se odražavaju sve posebnosti njegove organizacije“ (E. Dirkem, 1981: 83). On smatra da svaki pojedinac, prema svojim sklonostima, treba da obavlja različite funkcije, i da se u tom smislu mora adekvatno pripremiti za konkretnu funkciju. Na toj osnovi vaspitanje određuje kao proces *sistematske socijalizacije*, kojim generacija odraslih nastoji da uvede mlade generacije u postojeće okvire društvenog života, da ih osposobi za preuzimanje različitih društvenih uloga i učešće u društvenom životu. „*Vaspitanje*“, prema Dirkemu, „*ima za cilj da kod deteta stvara i razvija određen broj fizičkih, intelektualnih i moralnih stanja koja od njega traže i političko društvo u celini i posebna sredina za koju je posebno namenjeno*“ (E. Dirkem, 1981: 41). Dirkemovo shvatanje obrazovanja u osnovi je funkcionalističko, jer, prije svega, afirmiše ulogu obrazovanja u održavanju postojećeg društvenog sistema.

Na intenzivniji razvoj sociologije obrazovanja tokom pedesetih godina dvadesetog vijeka značajno je uticao ukupan razvoj sociologije i društvenih nauka. U to vrijeme konstituišu se i druge sociološke discipline. Na toj osnovi bilo je moguće plodno povezivanje sociologije obrazovanja sa pedagogijom, socijalnom psihologijom i kulturnom antropologijom. U tom periodu je, pod Dirkemovim uticajem, dominirao funkcionalistički pristup u sociologiji.

Polazeći od Dirkemovih ideja, američki sociolog Talkot Parsons (1902–1979) obrazovanje posmatra kao element društvenog i kulturnog sistema, a školu kao „žarišno sredstvo socijalizacije“, jer djeluje kao *most* između porodice i društva. Škola funkcioniše na meriokratskom načelu – status se postiže na temelju zasluga i nagrada. Škola se shvata kao centralno mjesto raspodjele uloga, jer priprema mlade ljude za njihove buduće uloge u društvu. Država i vlast posmatraju se kao nosioci zajedničkog cilja i opštih interesa društva. Društveno priznate norme i vrijednosti postaju norme i vrijednosti svih članova društva. Pri tom se, kao što stoji u osnovi brojnih kritika funkcionalističke teorije, previđa da su vrijednosti koje obrazovni sistem prenosi vrijednosti vladajuće manjine i nosilaca društvene moći, a ne društva kao cjeline. Cjelina se održava pomoću zajedničkog sistema vrijednosti, koji predstavlja osnovu socijalne integracije. Onaj ko nije sposoban da se prilagodi zamjenjuje se prosječnim i osobama koje se lako prilagođavaju. „Kad čovek ima pretežno *funkcionalnu* vrednost, to se funkcija koju on vrši javlja kao on sam. Čovek se izjednačuje sa svojom funkcijom, i *reducira* na nju“ (Đ. Šušnjić, 1995: 182). Pojedinac ima vrijednost samo kao dio sistema i ukoliko doprinosi njegovom uspješnom funkcionisanju.

Slično Parsonsu, K. Dejvis i E. Mur (američki sociolozi) obrazovanje shvataju kao sredstvo raspodjele uloga, s tim što u društvenoj stratifikaciji vide

sredstvo kojim društva osiguravaju da se najsposobniji pojedinci rasporede na položaje koji su funkcionalno najvažniji za društvo. To se postiže povezivanjem nagrada sa tim položajima. Visoke nagrade podstiču na takmičenje i sticanje potrebnih znanja i vještina za obavljanje određenog posla. Školski sistem raspoređuje i ocjenjuje pojedince u skladu sa njihovim talentima i sposobnostima za *popunjavanje* najvažnijih položaja. Razmatrajući vezu između određenog tipa ličnosti i tipa društvenopolitičkog sistema, Šušnjić ističe da se oni uzajamno *popunjavaju*. „Funkcionalni su. Funkcionalne ličnosti sistem delimično nalazi u sebi, ali ih uglavnom sam stvara kroz procese socijalizacije (manipulacije) i pripremanja za institucionalizovane uloge i položaje. Sistem, dakle, ne samo što definiše osnovne vrednosti, već definiše i sistem položaja i uloga i popunjava ih odgovarajućim ličnostima“ (Đ. Šušnjić, 1995: 183).

Funkcionalističkom shvatanju obrazovanja i društvene stratifikacije upućivane su brojne kritike. Ispostavilo se da je teško dokazati koji su položaji funkcionalno važni; ukoliko je položaj povezan sa visokom nagradom, to ne znači da je funkcionalno važan. Pored toga, funkcionalni značaj određenih djelova unutar sistema ne mora da bude njihov stvarni značaj. Izražena je sumnja u pretpostavku da školski sistem raspoređuje pojedince na osnovu individualnih sposobnosti, samim tim što najobrazovaniji pojedinci često ne zauzimaju najvažnije društvene položaje. Iskustvo pokazuje da individualne sposobnosti presudno ne utiču na uspjeh u obrazovanju, niti uspjeh u obrazovanju presudno utiče na društveni položaj i materijalni status pojedinaca.

Obrazovanje, škola i porodica, prema funkcionalističkoj teoriji, imaju značaj ukoliko doprinose skladnom funkcionisanju društva kao harmoničnog sistema. Da bi sistem uspješno funkcionisao, potrebno je precizno odrediti funkcije pojedinih djelova unutar sistema. Programirano obavljanje određene društvene funkcije implicira potiskivanje pitanja autonomije ličnosti u odnosu na društveni sistem. Obrazovanje se ne izučava kao mjesto ispoljavanja društvenih nejednakosti i protivrječnosti. Promjene u društvu i dalji razvoj društvenih nauka rezultirali su opadanjem uticaja funkcionalizma kao nedovoljnog za objašnjenje savremenih procesa i odnosa u društvu i obrazovanju.

Suzić (2001: 113), na primjer, izdvaja tri osnova za konstituisanje sociologije obrazovanja kao naučne discipline: 1) saznanja i statistički podaci o rastućem značaju obrazovanja u savremenom svijetu, 2) teorijski radovi koji sve više ukazuju na moć i *svemoć* obrazovanja, 3) u predmetu sociologije kao nauke obrazovanje do sada nije imalo adekvatno mjesto. Ističući da se obrazovanjem preraspodjeljuju znanje, kultura i moć u savremenoj civilizaciji, Suzić diferencira dva smjera djelovanja obrazovanja. Dok se prvi smjer ogleda u *produbljivanju jaza između bogatih i siromašnih*, drugi se sastoji u *smanjivanju razlika i podizanju standarda siromašnih – bogatstvo za sve*. Činjenica da su danas prisutna oba smjera djeluje paradoksalno, što ima za posljedicu preferiranje jedne ili druge hipoteze. Sve to ukazuje na složenost, brojne specifičnosti i protivrječnosti društvenih fenomena. Sociologija obrazovanja se „bavi ovim protiv-

rječnostima i nastoji da otkrije zakonomjernost, da analizira posljedice i sugeriše rješenja“ (N. Suzić, 2001: 120).

Unutar sociologije obrazovanja razlikuje se, kao što navodi Flere (1976: 50), u zavisnosti od konkretne podjele problematike, sociologija formalnog od sociologije neformalnog obrazovanja. U kontekstu sociologije formalnog (institucionalnog) obrazovanja diferenciraju se posebna područja: sociologija osnovnog, srednjoškolskog i visokog obrazovanja. Kao posebno područje izdvaja se sociologija permanentnog obrazovanja. Sva ova područja, pored brojnih specifičnosti, međusobno su povezana i treba ih sagledavati unutar cjeline obrazovnog sistema. Društveni procesi i odnosi unutar sfere obrazovanja uzajamno su povezani sa različitim oblastima društvenog života, kao i sa cjelinom društva. Utoliko se svijet obrazovanja istovremeno manifestuje i kao svijet života. Obrazovanje nije samo priprema za društveni život već ono jeste sam život. Obrazovanje, dakle, kao dio cjeline društvenih odnosa i kao način ljudskog postojanja, nema samo socijalnu funkciju već je ono, prije svega, egzistencijalna odredba čovjeka.

Obrazovanje i savremeno društvo

Sagledavanje aktuelnog stanja u obrazovanju i društvu iz aspekta povijesnog konteksta sve više upućuje na primat čovjekove vjere u oslobađajuću ulogu obrazovanja i oslobađanje čovjeka putem znanja. Aktuelne promjene donose bogatstvo informacija, mogućnost elektronske komunikacije, promociju virtualne kulture, dominaciju tržišnih vrijednosti i trijumf tehnike. A to istovremeno znači promjene u načinu razmišljanja i ponašanja, kao i brižljivo preispitivanje sistema vrijednosti. Svaka nova generacija dužna je da iznova promišlja u čemu se sastoji smisao i značaj promjena u društvu i obrazovanju, kakvo obrazovanje jeste i u kom pravcu treba usmjeravati njegov razvoj da bi se učinilo što kvalitetnijim i efikasnijim.

Školski sistem obrazovanja čini osnovu ukupnog obrazovanja čovjekovog. Znanje i obrazovanje koje se stiče tokom školovanja predstavlja koncentrovano iskustvo prethodnih generacija, upoznavanje sa njihovim dostignućima i ostvarenjima. Vaspitno-obrazovni proces, kao oblik ljudskog zajedništva, treba da bude u funkciji razvoja ličnosti, da doprinese njenom osposobljavanju za život u zajednici, da afirmiše pozitivna usmjeravanja aktivnosti na društvenom i individualnom planu. Društvo bi trebalo da stvori uslove u kojima će mogućnosti optimalnog razvoja svima biti podjednako dostupne.

Međutim, pažljiv pogled na realnost obrazovanja i svijet života ispostavlja brojne zahtjeve u pravcu uspostavljanja ravnoteže između *potrebe za obrazovanjem* i mogućnosti obrazovanja, između zadovoljavanja individualnih i društvenih potreba, između težnje za ostvarivanjem ličnih interesa i postizanjem opšteg dobra. U tom smislu, teoriji obrazovanja postavljaju se trajno aktuelni zahtjevi u pravcu osmišljavanja ravnoteže između vaspitno-obrazovne realnosti i životnog iskustva, između sticanja znanja za jednu struku i sticanja znanja o

smislu i vrijednosti života, između funkcionalnog vaspitanja i razvoja duhovnih sposobnosti. Na koji način ostvariti uspješno povezivanje formalnog, neformalnog i informalnog sistema obrazovanja? Kako ublažiti nesklad između teorijski osmišljenih zahtjeva i prakse obrazovanja, između vrijednosti koje važe u školi i sistema vrijednosti koji se ispoljava u životu društvene zajednice?

Sve to upućuje na značaj koji ima sociologija obrazovanja, bilo da se radi o izučavanju savremenog stanja u društvu i obrazovanju, ili o društveno-istorijskoj i kulturnoj uslovljenosti procesa obrazovanja. U tom kontekstu su dragocjena istraživanja društvenih nejednakosti u obrazovanju, kao i sagledavanje uticaja tih nejednakosti na mijenjanje socijalne strukture savremenih društava. Društvene nejednakosti manifestuju se u različitim uslovima obrazovanja, tokom sticanja obrazovanja, i u domenu posljedica (nejednake aspiracije za obrazovanjem, pitanje efikasnosti obrazovnog sistema i sl.). Budući da se ti procesi prepliću sa različitim faktorima koji utiču na proces socijalizacije ličnosti, sociološka razmatranja njihove međusobne uslovljenosti omogućuju objektivnije sagledavanje položaja i uloge pojedinca u užoj i široj zajednici. Povezivanje sociološkog znanja sa drugim naučnim područjima doprinosi boljem razumijevanju i vrednovanju savremenih društvenih promjena i procesa, i na toj osnovi anticipiranju perspektive čovjeka, društva i obrazovanja u savremenom svijetu.

Istorijsko iskustvo pokazuje da će kultura, obrazovanje i razvoj jednog društva u cjelini, dati kvalitativno vidljive rezultate samo ukoliko budu u stanju da ujedine zahtjeve savremene civilizacije i tradicionalne vrijednosti, odnosno dostignuća prethodnih generacija. Porast društvenog značaja obrazovanja u savremenom društvu korelirao bi sa ukupnim društvenim i kulturnim napretkom, kao i sa razvojem svih potencijala ličnosti.

L i t e r a t u r a

- Delor, Žak (1996), *Obrazovanje skrivena riznica*, UNESCO, Beograd.
- Dirkem, Emil (1981), *Vaspitanje i sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Filozofija i odgoj u suvremenom društvu* (2006), Zbornik, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
- Flere, Sergej (1976), *Obrazovanje u društvu*, Gradina, Niš.
- Gvozdrenović, Slavka (2005), *Filosofija, obrazovanje, nastava*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica.
- Gvozdrenović, Slavka, „Obrazovanje između potreba i mogućnosti“, *Vaspitanje i obrazovanje* (4/2006), Podgorica.
- Haralambos, Michael (1989), *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb.
- Jaspers, Karl (2003), *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd.
- Jeger, Verner (1991), *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- Kant, Imanuel (1991), *Vaspitavanje dece*, Bata, Beograd.
- Koković, Dragan (1992), *Sociologija obrazovanja*, Matica srpska, Novi Sad.
- Marinković, Josip (1981), *Utemeljenost odgoja u filozofiji*, Školska knjiga, Zagreb.

Markuze, Herbert (1977), *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd.

Putevi obrazovanja: strana iskustva (1991), Zbornik, priredio Čedo Nedeljković, Beograd.

Suzić, Nenad (2001), *Sociologija obrazovanja*, Srpsko Sarajevo.

Šušnjić, Đuro (1995), *Otpori kritičkom mišljenju*, Čigoja štampa, Beograd.

Trnavac, Nedjeljko – Đorđević, Jovan (1998), *Pedagogija*, Naučna knjiga, Beograd.

Vukićević, Slobodan (2005), *Sociologija – filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*, PLATO – Beograd; Filozofski fakultet – Nikšić.